

Hur intellektuell frihet och förmåga att ändra sig kan bidra till ökad hållbarhet

Folke Tersman, Stefan Einhorn

Folke Tersman, professor i praktisk filosofi, Uppsala Universitet.

E-post: folke.tersman@filosofi.uu.se

Stefan Einhorn, professor i molekylär onkologi, Karolinska Institutet.

E-post: stefan.einhorn@ki.se

Åsikter grundläggs ofta i tidig ålder och vanligen lever vi med många av dessa uppfattningar livet ut. Författarna förespråkar en större öppenhet för att ifrågasätta gamla tankebanor, vilket leder till en större intellektuell frihet och mindre grogrund för konflikter.

Many of our opinions are formed in our youth and remain with us throughout life. The authors advocate a more critical view on our beliefs, which will increase the chances for intellectual freedom and less of a basis for conflicts.

Inledning

Överstelöjtnant Stanislav Petrov arbetade under åttiotalet i det sovjetiska luftförsvaret. Till uppgifterna hörde att reagera på eventuella kärnvapenattacker mot landet. Natten till den 26:e september 1983 indikerade varningssystemet att USA med mycket stor sannolikhet hade skjutit iväg en kärnvapenladdad raket mot Sovjetunionen. Petrovs uppdrag var nu att informera stridsledningen om vad som hade hänt. Han visste att detta skulle utlösa en motreaktion, som innebar att missiler skulle avskjutas mot USA varvid det fruktade kärnvapenkriget skulle ha startat.

Petrov bestämde sig för att i motsats till sina order avvakta. Han resonerade att datorerna indikerade att endast en missil hade avskjutits, vilket stämde dåligt med en tänkt krigshandling. Precis när han hade meddelat stridsledningen sitt beslut kom nästa chock då datorerna indikerade att ett flertal missiler var på väg mot Sovjetunionen. Trots protester vägrade emellertid Petrov ändra sin slutsats att detta inte handlade om en verklig kärnvapenattack och efter en stund visade det sig att han hade rätt. Datorn hade helt enkelt misstagit några speciella solreflexer för missiler.

Stanislav Petrov räddade världen från ett kärnvapenkrig och han gjorde det genom att ifrågasätta instruktioner som han själv varit med och tagit fram.

Att människan har svårt att ändra sina tidigare tankemönster är ett välkänt faktum. Vi sitter fast i gamla åsikter, värderingar och bedömningar och det hör till undantagen att vi ifrågasätter dessa under livets gång. På detta följer också en intolerans mot andras åsikter, värderingar och bedömningar. Och i förlängningen kan detta leda till ovänskap, konflikter, våld och även krig (Einhorn & Tersman, 2023).

Detta gäller inte minst våra politiker, som sällan eller aldrig ger uttryck för att de ändrat uppfattning i en fråga. Och detta trots att kunskapsläget och omständigheterna förändras. En sannolik anledning till detta är att i det politiska spelet uppfattas det som en svaghet att ändra sig.

Frågan är om vi kan utveckla en mer ifrågasättande attityd gentemot våra uppfattningar. Och kan vi därmed bli mer toleranta mot de som tycker annorlunda?

När grundläggs våra uppfattningar?

En vanlig uppfattning är att våra bedömningar, värderingar och åsikter vilar på en solid förnuftsmässig grund. Så är det nu inte. I en israelisk studie visade det sig till exempel att chansen att bli villkorligt frigiven vid en rättegång var betydligt större om man fick sin dom tidigt på dagen, jämfört med framåt eftermiddagen (Levav, m.fl., 2010). Denna och andra studier understryker att våra uppfattningar i mångt och mycket styrs av känslor och stämningsslagen.

Hur mycket kan vi då lita på den berömda magkänslan? I vissa avseenden leder den oss rätt, till exempel när det handlar om att bedöma andra människor. I andra avseenden avleds magkänslan av faktorer som fördomar, intolerans och aggressioner. Begreppet ”kognitiva snåljåpar” (Fiske & Taylor, 1984) beskriver en annan problematik när det handlar om att bilda sig en uppfattning. En kognitiv snåljåpar tar genvägar till sina bedömningar och använder så lite tid och energi som möjligt till att tänka igenom förutsättningar och konsekvensen av olika handlingsalternativ. Ett exempel är mannen som fick höra att 80 % av alla människor dör i sängen och då bestämde sig för att aldrig gå och lägga sig i en säng.

En annan orsak till våra ibland inte så genomtänkta uppfattningar är ”kognitiv dissonans”. Med detta begrepp menas att det föreligger en spänning mellan olika uppfattningar eller mellan uppfattningar och beteenden. Detta försöker vår hjärna korrigera på olika sätt. Ett exempel är en rökare som inte förmår sluta och som intalar sig själv att rökning inte alls är så farlig som vissa hävdar. Ett annat är en snål människa som bestämmer sig för att det inte är någon mening att skänka till välgörande ändamål eftersom allt ändå försvinner i korruption och administration.

Naturligtvis formas våra åsikter även av miljön. Vi har av naturliga skäl lätt för att anamma uppfattningar som är rådande i den miljö vi växer upp, även om ibland motsatsen kan inträffa, det vill säga att vi i opposition mot de rådande uppfattningarna väljer en annan åsikt. Ett samhälle kan ha olika tolerans mot från normen avvikande uppfattningar, vilket ger olika grader av frihet i formandet av de egna uppfattningarna. Samtidigt har människan en inneboende strävan efter tillhörighet och en rädsla för att bli utesluten, vilket påverkar vår förmåga att tänka självständigt.

Varför är det så svårt att ändra åsikt?

Trots att många upplever en frihet i avseende på vilka åsikter vi anammar är detta inte förenligt med hur verkligheten ser ut. Vi är i realiteten ofta bundna vid åsikter vi har skaffat oss tidigt i livet och ju äldre vi blir desto svårare har vi att befria oss från tidigare uppfattningar (Krosnick & Alwin, 1989). Även när vi tar ställning senare i livet fastnar vi vid en åsikt som vi inte lämnar trots att nya fakta framkommer. Ett exempel är en studie som visar att det ställningstagande som människor gjorde tidigt under covid-19 pandemin höll de fast vid trots att kunskapsläget förändrades (Shehata, m.fl., 2022.)

Denna inflexibilitet beror på flera faktorer av vilka en redan har nämnts, nämligen rädsla för att bli utesluten ur den grupp vi tillhör. Detta blir extra tydligt när det handlar om mer extrema åsikter, till exempel de som bygger på konspirationsteorier. Om man lämnar åsiktsgemenskapen riskerar man också att tvingas lämna den sociala gemenskapen.

En annan anledning är så kallad konfirmation bias, vilket innebär att vi bara tar in information från medier och individer med samma åsikter som vi. På detta sätt bekräftas våra uppfattningar kontinuerligt, samtidigt som vi inte tillåter att de utsätts för kritik.

Prestige är en central anledning till att vi håller fast vid våra åsikter. Många upplever det som ett tecken på svaghet när vi svänger i en fråga och ibland till och med måste erkänna att vi har haft fel tidigare. Ett intressant faktum är att experter och forskare, särskilt de som ofta uttalar sig i medierna, är mindre benägna att erkänna och lära sig av sina misstag än folk i allmänhet (Tetlock, 2006). Detta är naturligtvis olyckligt med tanke på att många människor sätter sin tilltro till just dessa individer.

Hur kan vi lära oss att ifrågasätta och ibland ändra åsikt

Ingen hävdar att det är lätt, tvärtom krävs det ett arbete. Men det går och det finns vinster att skörda när vi öppnar oss för att ifrågasätta våra uppfattningar. Det här är viktigt att understryka eftersom människor som tror att de kan förändras har lättare att göra det än människor som inte tror på förändring (Yeager & Dweck, 2012).

Betydelsefullt i avseende på att förändra sina åsikter är att man har förmågan att se ett problem ur flera perspektiv. En övning man kan använda sig av om man vill utveckla denna förmåga är att byta åsikt med den man debatterar med. Genom att tvinga sig själv att finna argument som stödjer motsatt åsikt än den man vanligen har ökar man sin förståelse för att man kan se problemet ur ett annat perspektiv. Det anmärkningsvärda när man gör denna övning är att det inte är ovanligt att människor byter åsikt och ibland är några minuter det enda som krävs för att detta ska ske.

Ett annat sätt att vidga sina vyer är att sätta sig över konfirmation bias. Detta kan man göra genom att läsa böcker och artiklar som man vanligen undviker eller genom att helt enkelt lyssna till en människa med ett annat perspektiv och försöka följa dennes tankebanor.

Något som underlättar är att befinna sig i en miljö där olika perspektiv och ifrågasättande av åsikt bejakas, det vill säga att man skapar en jordmån som uppmuntrar till ett självständigt och kreativt tänkande. Detta är inte minst viktigt i familjen där barn redan i tidig ålder har möjlighet att lära sig att ett problem kan ses ur många synvinklar och att det inte alltid finns ett självklart svar.

Slutord

Inget är enbart svart eller vitt. Att vi ständigt ändrar åsikt och betar oss som vindflöjlar är inget idealtillstånd, lika lite som när vi sitter fast i gamla tanke-

banor som vi aldrig ifrågasätter. Ett tillstånd där vi stundtals ifrågasätter våra åsikter och ibland ändrar oss har flera fördelar. Ett är att vi kan bli mer toleranta och respektfulla mot andra åsikter. Ett annat är en större intellektuell frihet, på grund av att våra tankebanor inte är bundna vid gammalt tankegods. Denna tankemässiga frihet leder i sin tur till en större ödmjukhet och öppenhet, vilket är viktiga egenskaper om vi vill utveckla vår visdom. Och om det är något världen behöver idag så är det visdom. För i en värld utan visdom överlever ingen.

Referenser

- Einhorn, S., & Tersman, F., (2023). Tillåt mig tvivla: en bok om åsikter på gott och ont. Natur och Kultur. ISBN 9789127175594
- Fiske, S. T., & Taylor, S.E., Social cognition, McGraw-Hill, 1984
- Krosnick & Alwin, "Aging and Susceptibility to Attitude Change", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1989. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.3.416>
- Levav, J., Heitmann, H, Herrmann, A, and Lyengar, SS, "Order in product customization decisions: Evidence from field experiments". *Journal of Political Economy*, 2010). <https://ssrn.com/abstract=1951203>
- Shehata, A., m.fl., "The Swedish Way. How Ideology and Media Use Influenced the Formation, Maintenance and Change of Beliefs about the Coronavirus", I Van Aelst, P., et al, *Political Communication in the Time of Coronavirus*, Routledge, 2022
- Tetlock, P.E., *Expert Political Judgment. How Good Is It? How Can We Know?*, Princeton University Press, 2006.
- Yeager, D. S., & Dweck, C. S., "Mindsets that promote resilience: When students believe that personal characteristics can be developed", *Educational Psychologist*, 2012). <https://doi.org/10.1080/00461520.2012.722805>